

УДК 78.06+78.03(477)

Ізваріна О.М.,

*професор кафедри теорії та методики
музичного мистецтва Інституту мистецтв
Київського університету імені Бориса Грінченка,
доктор мистецтвознавства, доцент*

МУЗИЧНО-ПРОСВІТНИЦЬКА
ДІЯЛЬНІСТЬ П. СОКАЛЬСЬКОГО
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ
(ЗА АРХІВНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

У статті розглянуто просвітницьку діяльність відомого українського композитора П.П. Сокальського та її значення для розвитку української музичної культури другої половини ХІХ ст. Аналізуються лекції, прочитані митцем для діячів Товариства аматорів музики у другій половині ХІХ століття. Такий виклад матеріалу можна вважати першою спробою в Україні популяризувати музику серед широкого загалу аматорів музичного мистецтва, здійснювану в такій формі.

Ключові слова: *українська музична культура, архівна спадщина, музично-просвітницька діяльність, лекції з історії музики.*

Роки розбудови незалежної держави привели до формування в суспільстві і науці неупередженого погляду на національно-культурне надбання України. Сьогодні проблема глибокого знання української культури, діяльності її видатних представників набуває все більшої актуальності. Звідси серйозне зацікавлення дослідників культурно-мистецькою спадщиною діячів української культури як недавнього минулого, так і значно віддалених часів.

Одним із видатних діячів, який зробив вагомий внесок у розвиток національної культури, був Петро Петрович Сокальський (1832–1887). Його діяльність — явище унікальне в українській культурі. Людина енциклопедично обізнана, творча і діяльна, він

здійснив значний внесок у розвиток публіцистики, економіки, сільського господарства та музичного мистецтва України другої половини ХІХ ст.

До творчості П. Сокальського звертались Т. Каришева, Г. Тюменева, Л. Архімович, Т. Булат, Л. Олійник, О. Ізваріна. Особливу увагу дослідників привернула музична творчість П. Сокальського, отже, інші сфери проявів його обдаровань значний час залишалися в тіні композиторського таланту митця. Певний час дослідження діяльності П. Сокальського торкалися лише проблеми його композиторської творчості, а також фольклористики і музичної критики. І якщо значущість фольклористичних досліджень та музично-критичних статей сучасниками вважались беззаперечними, а «білі плями» у вивченні його композиторської творчості поступово зникають у наш час, то стосовно музично-просвітницької діяльності П. Сокальського на сьогодні відомо небагато. Діяльність митця власне як музикознавця-просвітителя та аналіз його лекцій з історії музики розглядалася лише в кількох спеціальних публікаціях [1]. Таким чином, актуальність поданого дослідження полягає у висвітленні документів з особистого архіву П. Сокальського як яскравої сторінки його просвітницької діяльності в українській культурі.

Метою статті є аналіз музичного просвітництва П. Сокальського на ниві розвитку національного музичного мистецтва другої половини ХІХ століття.

Петро Сокальський проявив себе як надзвичайно обдарована людина — в дитинстві він був справжнім вундеркіндом. Тому в дорослому житті зміг проявити себе як талановитий хімік, аграрій, публіцист, літератор, композитор, музичний критик, фольклорист, музикознавець, історик, громадський діяч. У свій час він був добре знаний і як лектор-музикознавець. Як громадський діяч, П. Сокальський багато сил віддавав саме музичному просвітництву. Проте ця сфера його таланту ще не досліджена належним чином і залишається незною для шанувальників національної культури.

П. Сокальський виступав з лекціями перед членами Товариства аматорів музики з питань історії музики, народної музичної творчості, теорії та естетики музики, музичної психології. Популярності Товариства серед аматорів надала діяльність музичних клавірів при ньому. Своїм створенням Товариство завдячує енергії та наполегливості П. Сокальського, якому вдалося організувати

небайдужих до розвитку національної музики аматорів у когорту діячів культури, які серйозно опікувалися створенням сприятливих умов для українського мистецтва. Просвітницька діяльність митця як пропагандиста музичного мистецтва і композитора значно вплинула на формування національної музичної культури.

У пропонованій статті автор звертається до аналізу рукописів лекцій з історії музики «Як розуміли музику вчені у різних народів стародавності і нового часу» та «Росія як музичний ринок», прочитані П. Сокальським у 1867–1868 роках. Надані матеріали дозволяють дійти висновку про П. Сокальського як діяча науки, серйозного дослідника і музично-громадського діяча, який плідно працював на ниві просвіти аматорів музичного мистецтва. Саме для них був прочитаний цикл лекцій з найрізноманітніших питань історії музики.

У дослідженні «Як розуміли музику вчені у різних народів стародавності і нового часу» автор звертається до важливих питань. Його хвилює і значення музики у сучасному суспільстві, і процес її розповсюдження, і роль у розвитку культури давніх цивілізацій, середньовіччя і нового часу. Він вважає музику однією з найпотрібніших попутниць у житті людини. Сокальський рагує за вивчення музики як науки, тому що «у ній чимало питань, цікавих для педагога, мораліста, психолога і соціаліста» (тобто соціолога. — *О. І.*) [2, 10]. Цим пояснює автор свою увагу до різних сфер музики як області наукового знання, у його час ще недостатньо розробленої. Саме стан наукової не розробленості, на думку автора лекції, призводить до недооцінки ролі музики в житті суспільства, до невправного і часом шкідливого ставлення до неї: «... музика, ужита у свій час, у своєму місці і тому роді, який відповідає випадковій — могутнє знаряддя в руках людини; але цим знаряддям ми граємо здебільшого безцільно, досягаючи лише випадкових результатів, тоді як могло бути й інакше» [3, 22]. Автор відзначає, що проблем занадто багато саме через нерозвиненість музики як науки: адже навіть немає чітко сформульованої термінології, саме слово «музика» занадто невиразне й містить в собі кілька категорій понять: вона — явище акустичне, а разом з тим і фізіологічне, й естетичне; музика разом з тим — мистецтво і предмет знання [4, 25].

Лекція «Росія як музичний ринок» присвячена проблемам розвитку музичної справи в Росії, починаючи з часів царювання династії Романових до середини XIX ст. Водночас автор звертається

до проблеми становлення музичного просвітництва. Серед музичних центрів того часу названі Петербург, Москва, Харків, Київ, Одеса. Також Сокальський звертається і до питання розвитку зарубіжної музики в Росії. Він пов'язує її проникнення у країну з періодом правління Дмитра Самозванця, а справжній розвиток — з царюванням Петра I. З тих часів, відзначає автор, «майже дотепер музика знаходилася — але не розвивалася — переважно під опікою іноземців» [5, 2].

За таких обставин вітчизняних композиторів національних композиторських і виконавських кадрів обмаль. Природно, що при такому співвідношенні сил в опері переважав іноземний, в основному італійський репертуар. У російських столицях функціонували також трупи німецької та французької опер. Проте власне російська опера, на думку лектора, утверджується лише з творами О. Верстовського, М. Глинки, О. Даргомижського, О. Серова.

Автор приділяє значну увагу становленню і розвитку музичної справи в провінції, насамперед у Одесі. У ХІХ ст. це місто заявило про себе як про новий економічний і культурний центр. Саме в Одесі у 20-ті роки ХІХ ст. за розпорядженням губернатора князя М. Воронцова була створена італійська опера (тобто італійська трупа), яка існувала в Одесі і при житті автора лекцій. У цій опері співали європейські знаменитості. Крім цього, кілька разів організовувалося Філармонічне Товариство: у 1842–1843 р. — під керівництвом І. Тедеско, у 1864–1865 р. — аматорами німецької музики. Про розвиток російської музики в Одесі автор повідомляє, що вона стала проникати сюди з 1864 р. з допомогою Товариства аматорів музики. Тут необхідно підкреслити, що в концертах Товариства лунали також твори українських композиторів, зокрема П. Сокальського та П. Ніщинського.

Далі у своїй лекції автор переходить до проблеми впливу на національну культуру народного музичного мистецтва і професійної музики європейської традиції. Він прозорливо вважає щирими хранителями національної музичної мови музику церковну і народну. П. Сокальський пише про значення народної пісні для самого духу культури нації: «...пісня зв'язана з формами народного побуту, вона створена народом для свого вживання: вона супроводжує його роботу, його забави... Вихований на своїх піснях хлібороб робиться сином свого місця і народу» [6, 10]. Він перелічує барвистість

пісенних жанрів, що існують в Україні, пов'язуючи їх існування з реальною дійсністю: «...у чумака є своя пісня для довгих степових переїздів; жнива, косовиця, усі польові і городні роботи мають, кожна, свої особливі пісні. Крім того, існують обрядові пісні, що відзначаються значною частиною своєю стародавністю (колядні, святочні, весільні, на Івана Купала, на Різдво Христове, веснянки та ін.), історичні пісні, що склалися на честь пам'ятних подій і героїв народного епосу, пісні козацькі, ... пісні любовні, ліричні, величальні, пісні весільні, хороводні, жартівливі, танечні, ... розгульні, рекрутські тощо. Кожен з цих жанрів пісень живе, поки жива та форма побуту, при якій вони співаються» [6, 10]. І такий багатий матеріал народного музичного мистецтва при усій своїй розмаїтості здебільшого залишається незатребуваним. З боєм за долю народної творчості пише П. Сокальський про використання фолкlorу в «освіченому середовищі»: «Вона [пісня. — О. І.] народжується під безкрайнім небом і зараз же спотворюється, лише тільки потрапить у сперте повітря приміщень; тут вона з'являється у вигляді перекручувань циганських пісень, шарманок трактирів, ухарських арій розважальних закладів і підробок “під народну музику”» [6, 10]. Природно, на думку автора, що таке «народне» мистецтво не може протистояти мистецтву цивілізованої Європи, а про наше, народне, складається саме невтішне враження.

Лекція має не тільки пізнавальний характер, а й науковий. Зараз, при сучасному рівні мистецтвознавства, навряд чи повідомлення автора викликають сенсацію, тому що факти відомі. Але в період її створення багато чого з матеріалів було невідоме не тільки широкій публіці, але і фахівцям, тому що російська музична освіта перебувала в стадії формування; питанням історії музичної творчості народу, взаємодії народної музики і професійної приділялася незначна увага. Робота з вивчення фолкlorу велася ще на рівні збирання і запису. Багато думок П. Сокальського, висловлених про народну музичну творчість, про народну пісню, не втратили своєї актуальності й у наші дні.

Теоретичні викладки щодо національного фолкlorу, його опрацювання у музичних творах П. Сокальський підтвердив своїми творами, зокрема операми «Майська ніч» та «Облога Дубна».

У цілому митець різко негативно ставився до впливу європейської музики на національну культуру, тому що саме смак

до європейської музики насамперед прищеплюється в музичному училищі і консерваторіях; про музику ж народну там немає і мови. Як результат, національні композитори, які прилучилися до загальноєвропейської музичної культури, являють собою дерево без коренів, тому що свого, національного мистецтва не знають. Саме у відриві від народного музичного мистецтва бачив П. Сокальський «шкоду консерваторій». З такою системою музичної освіти, що існувала в його час, він не міг погодитися і виступав за реформування системи музичної освіти від початкової до вищої. Ці прагнення митця на значення національного фольклору на формування національної професійної музики і національної композиторської школи поділяв і М. Лисенко.

Читання циклів лекцій про музику, наукові дослідження в різних галузях музичних знань, музично-критична діяльність у пресі, композиторська творчість, музичне просвітництво — це далеко не повний перелік діяльності П. Сокальського на ниві музичного мистецтва. В історію музики він увійшов і як збирач українського фольклору та фундатор вітчизняної фольклористики. Автор займався вивченням природи українських народних пісень, їх специфіки, відмінностей від пісенного фольклору інших народів, про що свідчать «Нотатки про українські пісні». Якщо говорити про його діяльність як вченого-фольклориста, то вже сучасники відзначали, що пріоритет у вивченні народних пісень з порівняльно-історичної точки зору належить П. Сокальському, а його фундаментальна праця «Руська народна пісня, великоруська і малоруська, у її будові мелодійній і ритмічній і відмінності її від засад сучасної гармонійної музики» відкрила шлях порівняльній музичній етнографії. Сьогодні ім'я П. Сокальського як фольклориста відоме в усьому світі.

Таким чином, у своїх мистецтвознавчих лекціях музично-просвітницького змісту П. Сокальський постає як фахівець, що глибоко стурбований станом обізнаності й освіченості широких кіл громадськості проблемами музичного мистецтва. Засилля іноземщини у музичному середовищі, схиляння перед зарубіжними композиторами, просування на сцену іноземних музичних творинь, навіть посереднього ґатунку, на збиток талановитим, але своїм, національним, забуття й нехтування народною музичною творчістю, що є джерелом натхнення національних композиторів, взагалі незнання ними власного фольклору — ось коло тих питань,

які автор висуває як найболючіші, що потребують якнайшвидшого розв'язання. П. Сокальський був серед перших, хто так активно й наполегливо закликав до змін у становищі національного музичного мистецтва його часу.

ДЖЕРЕЛА

1. Изваріна О.М. Гоголь і українська опера (М. Лисенко та П. Сокальський): монографія / О. Изваріна. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2003. — 216 с.
2. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Ф. І. Сокальський П.П. Як розуміли музику вчені у різних народів стародавності і нового часу. — Арк. 10.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Ф. І. Сокальський П.П. Як розуміли музику вчені у різних народів стародавності і нового часу. — Арк. 22.
4. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Ф. І. Сокальський П.П. Як розуміли музику вчені у різних народів стародавності і нового часу. — Арк. 25.
5. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Ф. І. Сокальський П.П. Росія як музичний ринок. — Арк. 2.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. — Ф. І. Сокальський П.П. Росія як музичний ринок. — Арк. 10.

В статье рассматривается просветительская деятельность известного украинского композитора П.П. Сокольского и ее значение для развития украинской музыкальной культуры второй половины XIX в. Анализируются лекции, прочитанные художником для деятелей Общества любителей музыки во второй половине XIX века. Такое изложение материала можно считать первой попыткой в Украине популяризировать музыку среди широкой общественности любителей музыкального искусства, осуществляемую в такой форме.

Ключевые слова: украинская музыкальная культура, архивное наследие, музыкально-просветительская деятельность, лекции по истории музыки.

The article presents the educational activities of the famous Ukrainian composer P. P. Sokalskyi and their importance for the development of Ukrainian musical culture in the second half of XIX century. The lectures of the artist for the representatives of the Society of Music Amateurs of second half of XIX century were analyzed. These lectures can be considered to be the first attempts to popularize music among the general public of music arts amateurs through the form of lectures in Ukraine.

Key words: *Ukrainian musical culture, archival heritage, music and educational activities, lectures on history of music.*

УДК 781:78.071.2

Małgorzata Kaniowska,
*Dr hab. University of Silesia,
Katowice*

SZTUKA DYRYGOWANIA W ASPEKcie HISTORYCZNYM¹

The article deals with the problem of a significance of the conductor in the process of a proper reception of the composer's intentions. This is the presentation of the art of conducting in its historical aspect — from the antique to contemporary times. The subject of analysis is the evolution of the role of a conductor in the performance and interpretation of music pieces, changing together with the development of music theory, in particular, notation and issues connected with rhythm and agogics as well as gradual textural

¹ Niniejszy tekst stanowi pierwszy rozdział monografii autorstwa Małgorzaty Kaniowskiej pt. *Dyrygent — współtwórca. Granice ingerencji w interpretację współczesnych partytur muzycznych*, Wydawnictwo im. Stanisława Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza, Częstochowa 2012.